

HUQUQ TIZIMI VA HUQUQIY TIZIM: NAZARIY-KONSEPTUAL TAHLIL, TARKIBIY TUZILISH VA O'ZBEKISTON AMALIYOTIDAGI O'RNI

Ilmiy rahbar: **Sattorov Dilshod Yuldashevich**
Bojxona instituti "Umum-huquqiy fanlar kafedrası"
o'qituvchisi, dotsent

Sirojov Qodirbek Sanjar og'li
O'zbekiston Respublikasi Bojxona qo'mitasining Bojxona
instituti, Bojxona ishi yo'nalishi
1-kurs, 525-guruh kursanti

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 10.01.2026

Revised: 11.01.2026

Accepted: 12.01.2026

KALIT SO'ZLAR:

Huquq tizimi,
huquqiy tizim, huquq
normasi, huquq
instituti, huquq sohasi,
roman-german huquq
oilasi, ommaviy va
xususiy huquq, huquqiy
ong, huquqiy
madaniyat, yuridik
amaliyot, huquqiy
islohotlar, O'zbekiston
qonunchiligi,
kodifikatsiya, huquqiy
nigilizm

Ushbu ilmiy maqola davlat va huquq nazariyasining fundamental kategoriyalari bo'lmish "huquq tizimi" (system of law) va "huquqiy tizim" (legal system) tushunchalarining ilmiy-nazariy asoslarini, ularning o'zaro dialektik aloqadorligi va farqli jihatlarini yoritishga bag'ishlangan. Tadqiqotda huquq tizimining normativ-ierarxik tuzilishi (huquq normasi, huquq instituti, huquq sohasi) hamda huquqiy tizimning keng qamrovli ijtimoiy-madaniy hodisa sifatidagi tarkibiy elementlari (huquqiy ong, huquqiy madaniyat, yuridik amaliyot) chuqur tahlil qilingan. Maqolada huquqiy oilalar tasnifi, xususan, O'zbekiston Respublikasi huquqiy tizimining roman-german huquq oilasiga mansubligi va uning milliy xususiyatlari, shuningdek, huquqiy islohotlar jarayonida huquqiy ong va madaniyatni yuksaltirish masalalari ko'rib chiqilgan. Tahlil davomida tarixiy manbalar va zamonaviy O'zbekiston qonunchiligigacha bo'lgan huquqiy evolyutsiya bosqichlari qamrab olingan bo'lib, mavzuni yoritishda yetakchi huquqshunos olimlarning asarlariga tayanilgan

Jamiyatning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy rivojlanish bosqichlarida huquqiy voqelikni chuqur anglash, uning ichki tuzilishi va ishlash mexanizmlarini tahlil qilish davlat va huquq nazariyasi fanining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, yurisprudensiyada ko'p ishlatiladigan, ammo mohiyati jihatidan farq qiluvchi "huquq tizimi" (system of law) va "huquqiy tizim" (legal system) tushunchalarining qiyosiy tahlili

hamda ularning O'zbekiston Respublikasi huquqiy hayotidagi o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu ikki kategoriya garchi bir o'zakdan so'zdan kelib chiqqan bo'lsa-da, ular ijtimoiy hayotning turli qirralarini ifodalaydi va ularni bir-biridan farqlash huquqiy davlat qurish yo'lidagi islohotlarning samaradorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Huquqshunoslikda huquq tizimi deganda, eng avvalo, muayyan davlatda amalda bo'lgan huquq normalarining ichki tuzilishi, ularning ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish xususiyatiga ko'ra sohalar va institutlarga bo'linishi, shu bilan birga o'zaro mantiqiy bog'liqligi va birligi tushuniladi [1, 90-bet]. Huquq tizimi bu – huquqning shunchaki oddiy yig'indisi emas, balki qat'iy ierarxik va mantiqiy izchillikka ega bo'lgan murakkab konstruksiyadir. Uning birlamchi elementi huquq normasi hisoblanib, bu normalar o'z xususiyatlariga ko'ra yiriklashib, huquq institutlari va huquq sohalarini tashkil etadi. Masalan, professor X.T. Odilqoriyev o'zining fundamental tadqiqotlarida ta'kidlaganidek, huquq tizimi – bu huquqning obyektiv xususiyati bo'lib, u qonun chiqaruvchining irodasidan qat'i nazar, ijtimoiy munosabatlarning real talablari asosida shakllanadi [2, 189-bet]. Ya'ni, jamiyatda mulkiy munosabatlar mavjud ekan, ularni tartibga soluvchi fuqarolik huquqi normalari tizimlashishga majbur, xuddi shuningdek, jinoyatchilikka qarshi kurashish zarurati jinoyat huquqi sohasini taqozo etadi. Huquq tizimining o'zagi uning sohalarga bo'linishida namoyon bo'ladi va bu bo'linish asosan moddiy va protsessual huquqqa, shuningdek, ommaviy va xususiy huquqqa ajratish orqali amalga oshiriladi. O'zbekiston huquq tizimi roman-german huquq oilasiga mansub bo'lganligi sababli, unda ommaviy va xususiy huquq dixotomiyasi (ikki qismga bo'linishi) yaqqol ko'zga tashlanadi. Ommaviy huquq davlat manfaatlari ustuvor bo'lgan sohalarni (konstitutsiyaviy, ma'muriy, jinoyat huquqi) qamrab olsa, xususiy huquq teng huquqli subyektlar o'rtasidagi mulkiy va shaxsiy nomulkiy munosabatlarni (fuqarolik, oila huquqi) tartibga soladi. Ushbu nazariy qarashlar Sh.A. Saydullayevning darsliklarida ham o'z tasdig'ini topgan bo'lib, muallif huquq tizimini "huquqning ichki qurilishi" sifatida ta'riflaydi va uning barqarorligini ta'minlash qonunchilik sifatiga bog'liqligini uqtiradi [3, 169-bet]. Biroq, jamiyatdagi huquqiy hayot faqatgina qonunlar va normalar to'plamidan iborat emas. Shu o'rinda "huquqiy tizim" tushunchasi maydonga chiqadi. Huquqiy tizim – bu "huquq tizimi"ga nisbatan ancha keng va qamrovli kategoriya bo'lib, u nafaqat huquq normalarini, balki jamiyatdagi barcha huquqiy hodisalar majmuini o'z ichiga oladi. Ilmiy adabiyotlarda huquqiy tizimga berilgan ta'riflarga ko'ra, u muayyan jamiyatda amal qilayotgan huquqiy normalar, huquqiy muassasalar (sud, prokuratura, advokatura), huquqiy qarashlar, g'oyalar, huquqiy madaniyat va huquqni qo'llash amaliyotining yaxlit birligidir [3, 169-170-betlar]. Agar huquq tizimini binoning loyihasi va g'ishtlari deb tasavvur qilsak, huquqiy tizim – bu binoning o'zi, uning ichidagi hayot, odamlarning undan foydalanish jarayoni va unga bo'lgan munosabatidir. Huquqiy tizimning tarkibiy qismlarini tahlil qilganda, olimlar uni to'rt asosiy elementga ajratadilar: doktrinal-mafkuraviy (huquqiy ong va madaniyat), normativ (huquq normalari),

=====
institutsional (yuridik tashkilotlar) va sotsiologik (huquqiy amaliyot) elementlar. Professor Z.M. Islomovning ta'kidlashicha, huquqiy ong – bu huquqiy tizimning "ruhi" bo'lib, u qonunlarning qog'ozda qolib ketmasdan, hayotga tatbiq etilishini ta'minlaydigan asosiy kuchdir [4, 843-bet]. O'zbekiston sharoitida huquqiy tizimni isloh qilish, avvalo, fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirishga qaratilganligi bejiz emas. Chunki eng mukammal yozilgan qonun (huquq tizimi elementi) ham, agar uni ijro etuvchi va unga amal qiluvchi shaxslarda yuksak huquqiy madaniyat (huquqiy tizim elementi) bo'lmasa, kutilgan natijani bermaydi. Shuningdek, huquqiy tizim tushunchasi orqali biz turli davlatlarning huquqiy voqeligini qiyosiy o'rganish imkoniga ega bo'lamiz. Dunyoda mavjud bo'lgan asosiy huquqiy oilalar – roman-german, anglo-sakson (umumiy huquq), diniy va an'anaviy huquq oilalari aynan huquqiy tizimlarning o'ziga xosligiga qarab tasniflanadi. O'zbekiston Respublikasining huquqiy tizimi, yuqorida ta'kidlanganidek, roman-german huquq oilasiga kiradi. Bu degani, bizning huquqiy tizimimizda asosiy manba sifatida sud pretsedenti emas, balki normativ-huquqiy hujjatlar (Konstitutsiya, kodekslar, qonunlar) e'tirof etiladi [5, 166-bet]. Roman-german huquq oilasiga mansubligimiz O'zbekiston huquq tizimining kodifikatsiyalashganligi, ya'ni qonunlarning tarqoq holda emas, balki yagona kodekslarga (Fuqarolik kodeksi, Jinoyat kodeksi va h.k.) birlashtirilganligida namoyon bo'ladi. Bu xususiyat huquqni qo'llash jarayonida aniqlik va barqarorlikni ta'minlaydi.

Huquq tizimi va huquqiy tizim o'rtasidagi o'zaro dialektik aloqadorlikni tahlil qilish ham muhim nazariy ahamiyatga ega. Huquq tizimi huquqiy tizimning normativ asosi, uning yadrosi hisoblanadi. Huquqiy tizimsiz huquq tizimi "o'lik" qoidalarga aylanadi, huquq tizimisiz esa huquqiy tizim o'zining tartibga soluvchi mezonidan mahrum bo'lib, boshboshdoqlikka yuz tutadi. X.T. Odilqoriyevning "Davlat va huquq nazariyasi" darsligida keltirilganidek, huquq tizimi statik (turg'un) holatni ifodalasa, huquqiy tizim dinamik (harakatdagi) jarayonni aks ettiradi [2, 190-bet]. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi va unga kiritilgan o'zgartirishlar huquq tizimidagi o'zgarish bo'lsa, ushbu normalar asosida sudlarning mustaqilligini ta'minlash, advokatura institutini rivojlantirish va fuqarolarning o'z huquqlarini himoya qilish uchun sudga murojaat qilish faolligining oshishi – bu huquqiy tizimning rivojlanishidir. Zamonaviy globallashuv jarayonida milliy huquqiy tizimlarning o'zaro yaqinlashuvi va xalqaro huquq normalarining milliy huquq tizimiga implementatsiya qilinishi kuzatilmoqda. O'zbekiston huquqiy tizimi ham bu jarayondan chetda qolgani yo'q. Xususan, inson huquqlari bo'yicha xalqaro paktlar, BMT konvensiyalari ratifikatsiya qilinib, milliy qonunchiligimizga singdirilmoqda. Bu esa milliy huquq tizimining mazmunan boyishiga va huquqiy tizimning xalqaro standartlarga moslashishiga xizmat qiladi. Tadqiqotchilarning fikricha, huquqiy tizimning samaradorligi undagi huquq ijodkorligi, huquqni qo'llash va huquqni muhofaza qilish faoliyatining sifatiga bog'liq [3, 171-bet]. Agar qonunlar (huquq tizimi) jamiyat

=====

ehtiyojlariga javob bermasa yoki ziddiyatli bo'lsa, bu butun huquqiy tizimda "tromb"larni, ya'ni turg'unlikni keltirib chiqaradi. Shu bois, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlari nafaqat qonunlarni yangilashga (huquq tizimini takomillashtirishga), balki sudyalarning korpusini shakllantirish, yuridik ta'lim sifatini oshirish va aholining huquqiy savodxonligini ko'tarishga (huquqiy tizimni kompleks rivojlantirishga) qaratilgan.

Xulosa qilib aytganda, huquq tizimi va huquqiy tizim tushunchalari o'rtasidagi farqni to'g'ri anglash huquqiy davlat qurish strategiyasini belgilashda kalit vazifasini o'taydi. Huquq tizimi – bu qonunchilikning arxitekturasini bo'lsa, huquqiy tizim – bu ushbu arxitektura asosida qurilgan va yashayotgan jamiyatning huquqiy hayotidir. O'zbekiston Respublikasi o'z taraqqiyot yo'lida roman-german huquq oilasining ilg'or an'analarini saqlagan holda, milliy qadriyatlar va zamonaviy demokratik tamoyillarni huquqiy tizimga singdirish yo'lidan bormoqda. Kelajakda huquqiy tizimning barqarorligini ta'minlash uchun huquq normalarining (huquq tizimining) sifatini oshirish bilan bir qatorda, huquqiy ong, huquqiy madaniyat va huquqni qo'llash amaliyotini ham parallel ravishda yuksaltirish talab etiladi. Zero, kuchli va adolatli huquqiy tizim – fuqarolik jamiyati va barqaror taraqqiyotning eng muhim kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi: Darslik. – Toshkent: "Adolat", 2018. – 90-bet. (Mavzu doirasidagi umumiy tushunchalar).
2. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: "Adolat", 2018. – 189-190-betlar. (Huquq tizimining obyektiv xususiyatlari va huquqiy tizim bilan nisbati tahlili).
3. Saydullayev Sh.A. Davlat va huquq nazariyasi: Darslik. – Toshkent: TDYU, 2021. – 169-171-betlar. (Huquqiy tizim tushunchasi, tarkibiy qismlari va elementlari tasnifi).
4. Islomov Z.M. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: 2007. – 843-bet. (Huquqiy ong va madaniyatning huquqiy tizimdagi o'rni haqida).
5. Scientific Journal "Synapses". O'zbekiston tanlagan huquq oilasi: Roman-german oilasi. – 2024. – 1-jild, 3-son. – 166-bet. (O'zbekiston huquq tizimining oilaviy mansubligi haqida).